

Ђорђе Деспих

ПАВЛОВИЋЕВ ЕСЕЈ О ВЕЉКУ ПЕТРОВИЋУ¹

Једна од уочљивих есејистичких особина Миодрага Павловића јесте и она да ће своје огледе о српским песницима углавном градити на избору релативно омеђених проблема. Његова је пажња понајпре усмерена на један мањи број аспеката којима онда приступа ванредно темељно, концентрисано и дубоко, и чини се да управо у тим страницама највише долази до израза Павловићева способност луцидног тумачења. Убедљивост таквих увида плод је наднесености над конкретним лирским текстом и усредсређености на изналажење семантичког потенцијала, било одабраног аспекта, било одређеног дела из песничког опуса. То наравно не подразумева ограниченост и у резултатима интерпретације, већ консеквентније извлачење линије те интерпретације. Прецизност у постављању основног полазишта и фокуса читања не повлачи за собом аутоматски и инхибирајућу тумачећу мисао већ се са таквим ослонцем, напротив, могу концентрисаније успостављати значењски релевантне паралеле и контекстуализације. Одлични примери таквих есеја су они о Војислављевој песми „Овидије”, Шантићевој „Претпразничко вече” или Костићевој „Santa Maria della Salute”. Но, оним ређим примерима када Павловић захвата безмало целокупни опус неког песника, свакако припада есеј „Песништво Вељка Петровића”.² Осим есеја о Васку Попи, овај есеј је међу оним ређим и зато што за свој предмет узима стваралаштво једног тада још увек живог песника.³

¹ Овај текст део је из шире студије о есејистици Миодрага Павловића.

² М. Павловић, *Поезија и култура*, Нолит, Београд 1974.

³ Есеј „Песништво Вељка Петровића” датиран је 1965. годином, а Вељко Петровић умре 1967.

Павловић Петровићев опус сагледава кроз препознавање три фазе у његовом развоју. Овај есеј не пружа ону врсту упечатљивости коју имају они Павловићеви текстови чија је сфера занимања посебно издвојена, али је зато сјајан пример за озбиљан и целовитији приступ нечијој поезији. Наглашавајући недовољну рецепцију Петровићеве поезије, посебно оне након Првог светског рата, Павловић истиче тек Зорана Мишића, који ће на Петровића у својој *Анџолоџији* скренути пажњу. Наравно, не могу се заобићи веома позитивне оцене које је Петровић за своје прве књиге добио од тада неприкосновеног судије у стварима књижевним, Јована Скерлића. Национални, колективни дух и родољубива тематика оне су особине књижевне које ће Скерлића у то време придобити, и те исте поетичке основе, по њему, недостају једном Пандуровићу, Дису или Исидори Секулић.⁴

Прве Петровићеве песничке књиге, *Родољубиве ђесме* и *На ђрађу*, дате су у том тону и хоризонту песничког гласа. Разматрајући на почетку неке формалне особине самог песничког поступка, аутор у њима препознаје блискост у организовању песме Ракића и Шантића, Дучића и Пандуровића,⁵ али и изводи веома прецизне разлике у односу на ове српске песнике, разлике које можда у први мах иду на штету Петровићеве поезије, али које су заправо у функцији самог истицања његове аутентичности:

„Није имао способност дучићевског кондензовања у симболе, нити дисовску сугестивну магију, па ни ракићевску негованост поенте. Његова уметност била је мање рефинована, што је одговарало и њеним садржајним опредељењима, још увек је била у војислављевској дескрипцији, романтичарском дијалогу, класицистичкој дискурзивности... Његов стих је ретко кад досегао неоспорну перфекцију Дучићеву или спонтану мелодијску неодољивост Дисову, али је тврђи и рогобатнији, чворноватији, мање пробран у речнику, мање симетричан, мање нијансиран у музици својој, имао особену реторичну продорност, једноставну мушкост, каткад жестоку полемичност и агитациону снагу.”⁶

Треба поседовати посебну вештину компарацијске покретљивости и еластичног сажимања, па у три реченице изнети толико прецизних и тачних увида. Павловић одлично запажа Петровићеву наклоње-

⁴ Најоштрије странице своје догматске и утилитаристичке критике Скерлић ће исписати у својим већ чувеним текстовима „Једна књижевна зараза” и „Лажни модернизам у српској књижевности”.

⁵ *Поезија и култура*, стр. 152.

⁶ Исто, стр. 153. Скерлић 1914. године пише о „врло често тврдом, угластом, неправилном” стиху Вељка Петровића (Ј. Скерлић, *Писци и књиџе*, Просвета, Београд 1964, стр. 113).

ност ка тематици универзалних вредности, и то у време када је „наша лирика откривала сву сложеност унутрашњег живота човековог и проналазила танана средства да га региструје и сугерише, он је готово непрекидно под теретом општих, колективних, брига, на бранику не само националних и друштвених слободарских вредности, него и у одбрани основних људских вредности, љубави за земљу, жену, мајку, осећања за претке, за активно делање у животу...”.⁷

Павловић врло лепо увиђа да она димензија трагичности и мисаоне скептичности⁸ која толико упућује на Ракића, а на шта је и Скерлић скренуо пажњу,⁹ долази између осталог и због посвећености таквој тематици која интересовање првенствено тражи у „општима условима човекове егзистенције”. Одатле извире једна његова важна поетичка особина а то је, по Павловићу, етичка песничка инспирација, „она која се, можда, најтеже поетизује”, јер „ако није у спрегу са највишим стваралачким могућностима, лако осуши песника, заузда рад маште, кад хоће да троне, делује као мелодрама, кад хоће да мисли – постаје педагошка и досадна”.¹⁰

За Павловића, компаративне релације, када је Вељко Петровић у питању, не могу се извучити према немачким, француским или руским песницима епохе, већ првенствено према нашим. Отуда га у првом реду доводи у везу са Алексом Шантићем, јер су „без остатка везани за своју родну грудну, са изузетним интензитетом осећали су дисање земље, њену хумусну философију живота и смрти, језика и трајања”. У њима види, заправо, творце наше праве буколичке поезије, заједно са Милетом Јакшићем и Војиславом Илићем, у којима препо-

⁷ Исто, стр. 154.

⁸ Исто.

⁹ Сваки пут када би своје читање ослободио догматских и утилитарних мерила, из Скерлића је проговарао изузетан таленат и моћна проицљивост. Његово читање Петровића у појединим сегментима као да најављује Павловићеве увиде, док тачно описивање модерности у његовим песмама, као да се ослања на Хуга Фридриха чија ће капитална студија о модерном у поезији доћи ипак тек за четири деценије: „У целој поезији Вељка Петровића огледа се тај дуализам између независне, себи остављене, модерне јединке и вернога члана националне заједнице. Његова поезија је поезија нервозе модерног човека и националне енергије традиционалнога Србина. Разривен душевни живот, одсуство склада у души и равнотеже у духу, нешто напукло, пометено, растрзано, одликује велики део те поезије” (*Писци и књиџе*, стр. 106-107.). Јован Скерлић, међутим, блискост са Ракићем наглашава и кроз неке друге особине Петровићеве поезије: „претежност унутрашњег и мисаоног над спољним и формалним, буђење слободнога духа против свих притисака и веза, изван висок реторски тон поноса и пркоса, све то подсећа на Ракића” (стр. 106.), док га за Пандуровића везује „тешко стање бола и умора од живота, душевне клонулости и тражења забораву у умртвљењу свега што живи и осећа у човеку” (стр. 106.).

¹⁰ *Поезија и култура*, стр. 155.

знаје неке прве назнаке овог жанра: „Став Вељка Петровића јесте став песника који се после града, његових искушења и разочарања, враћа земљи, покајнички као разметни син, и са вером у њу као Антеј. Подједнако открива земљу као симбол, земљу као историјску јединицу, лепоту њених призора и судбине људи који су везани за њу.”¹¹

Не привлачи случајно аутора овај сегмент из Петровићеве лирике. На неки начин Павловић у ствари наставља буколичку поезију ових песника својим *Окшавима* из 1958. године. Њему ова песничка инспирација нимало није страна, и у својој књизи ју је на модерно упечатљив начин артикулисао: човек у природи тражи свој идентитет, и смисао елементарног и онтолошког склада. На поетичку посебност *Окшава* осврнуће се Славко Гордић, видећи у њима песничко одмориште и трагање за лепотом и складом, али и „буколичку и пасторалну сценографију”.¹² Павловић је још у есеју из 1956. године, „Пред лицем природе”, показао склоност ка промишљању природе, и то есејистичко занимање одвија се највероватније напоредо са писањем *Окшава*. Док ће Петровић убедљиво буколички и симболички реактуелизовати мит о Антеју („Нови Антеј”, „Човечја земља”, „Кад сељак умире”), код Павловића богате и заносне поетске слике природе одвијају се у правцу субјективизације описа и доживљаја природе. Оне су имагинарни описи мотива „идеалних пејзажа”, а не производ миметичке перцепције за чиме аркадијска књижевност тежи.¹³

Можда овде треба ипак поменути још једну уочљиву везу која се намеће између Вељка Петровића и Алексе Шантића, а коју Павловић не помиње ни у овом, ни у есеју о Шантићу. Уопште, нама није познато да ико указује на њу иако се јасно нуди и својим мотивским и проблемским сигналима, али и својом датираношћу. Наиме, у питању су Петровићева песма „У родитељској постељи” из 1909. године и Шантићево „Претпразничко вече” из 1910. Обе песме, катренски организоване, почињу истим мотивима собе, сата који „бије”, субјекатским говором, развијају се даље успоменама на пређашњи живот и родитељски дом, тематизацијом снова, да би се завршиле у тону спокоја и утехе: код Шантића кроз алегоризовани и дивинизовани простор поезије, код Петровића кроз интуитивно разумевање и интимну кореспонденцију са стварима које га окружују у родитељском дому. У Шантићевој „Претпразничкој вечери”, наративно развијенијој и ком-

¹¹ Исто, стр. 156.

¹² Славко Гордић, „Песник повести и културе”, поговор у: *Изабране песме Миодрага Павловића*, Рад, Београд 1979, стр. 153.

¹³ О буколичкој природи Павловићеве поезије у *Окшавима*, и присутним различитим цитатним односима, више смо писали у *Пореклу песме* (Агора, Зрењанин 2008).

позиционо убедљивијој, из антитетичког смењивања прошлости и садашњости формира се њена јасна жанровска елегичност, док код Петровића, иако је присутно сећање на мртву мајку, песма више одише лирском рефлексijом и завршним уверењем у јединствено душевно искуство, у истородно памћење песничког субјекта, мајчине постеље и персонификованих ствари. Рекли бисмо да овде нема места случајном подударању, те да је посреди свесна цитатна релација у којој је Петровићева песма послужила Шантићу као подтекст за „Претпразничко вече”.¹⁴

Осим по буколичкој, Петровићева и Шантићева поезија додирују се и по родољубивој линији. Али Павловић наглашава да док је Шантићев патриотизам тужан али озарен, носталгичан и сентименталан у сликама, без горчине и снаге за ујед,¹⁵ Вељко Петровић:

„има већу храброст интелигенције да се суочи са истином..., има већу снагу да са том истином живи и вољу да је гласно каже. Његова ’Српска земља’ је песма коју није било лако ни доживети ни испевати, пример је патриотске поезије каква би требала да буде да би имала продужено дејство, а каква код нас најчешће није била. Треба много моралног интегритета да би песник, заљубљен у своју земљу, смео да јој каже, на пример, ове речи:

*Ово је земља ошроване крви,
коренје гдено крејког дуба шируне,
орлови гину а благују црви,
где се ил кади ил њаклено куне.
Ово је земља ошроване крви.*

Нема другог пута од поправљања нарави и обичаја у својој земљи осим овога... И тек тада песников полемички судар са непријатељем није површна ратоборност нити национална амбициозност, него праведни гнев којим брани стварне вредности од спољних снага деструкције.”¹⁶

Павловић у овом одломку наглашава суштинску вредност не само Петровићеве родољубиве поезије, већ сваке лирике која жели бити патриотска. Он запажа да су његови стихови збиља од посебне врсте, и то управо по оној већ препознатој особини етичке инспирације. У овим читалачким увидима препознајемо везу, можда у траговима и архитектстуалну, са Павловићевим циклусом песама косовске инспирације из *Велике скијије*, што је прва његова песничка књига након овог есеја. Његов косовски циклус нема ту горчину, нити „снаге за ујед”, као што

¹⁴ У сваком случају, овај интертекстуални однос заслужује посебан аналитички осврт који, по свему судећи, обећава плодне и конкретне резултате.

¹⁵ *Поезија и култура*, стр. 156.

¹⁶ Исто, стр 156–157.

је има Петровићева „Српска земља”, али поседује једно непристајање да по механизму митотворачких матрица понуди искључиво хвалоспевни и химнички тон. Та поезија и те како садржи у себи повесно-родољубиву основу, али она је и модерна мисаона лирика која се са пуно запитаности и скепсе осврће према историји и миту.¹⁷ И не само то. Оно што Павловић каже за Петровића да је „покушао да сачува и промовише тип нашег словенског песника”, може се са пуном оправданошћу тврдити и за самог Павловића, посебно у *Великој скиишији*. Ова књига је у потпуности окренута како према српском средњем веку, Византији, косовском поглављу у нашој повести, тако и према прасловенском раздобљу. Управо та афирмација (пра)словенског песника присутна је у тој Павловићевој књизи и то, што је врло интересантно и интертекстуално индикативно, готово увек у форми нераскидивог јединства са земљом и природом, оним дакле темама и феноменима по којима је Вељко Петровић управо аутентичан. Код Павловића, додуше, та онтолошка везаност његових лирских јунака за земљу има наглашено пантеистичко исходиште које одговара богумилској проблематици његових стихова, али и поред тога она вероватно одаје ипак једну, на први поглед можда и неприметну, вредну цитатну релацију. Ова Павловићева есејистичка, интерпретацијска пракса, оставиће по свему судећи делотворан траг на његову поезију. Можда је баш на овом примеру у којем се интерлитерарно сусрећу поезија Вељка Петровића и Павловићева *Велика скиишија* могуће најјасније потврдити исправност оне Елиотове тезе по којој се управо у оним најиндивидуалнијим и наизглед најоригиналнијим деловима нечијег остварења заправо најснажније потврђује бесмртност „мртвих песника”, односно традиције из које дотични песник произлази.

Говорећи о Петровићевој поезији етичке инспирације, Павловић наводи песму из његове прве књиге, *Родољубиве ђесме*, но ова поетска линија присутна је и у каснијим књигама, у *Невидљивом извору* из 1956. године, рецимо. Једна од песама која се намеће из овог специфичног петровићевског поетичког аспекта свакако је песма „То нисмо ми”. Она нуди у својим стиховима један другачији однос према националној и књижевној традицији, однос пун критике и етичке свести, али и смисао изворног родољубља које то постаје тек кроз именовање и оспоравање негативних кодова који прећуткивањем постају део српског колективног бића:

„Тај Марко који сабљом сече
девојци руку до рамена,
ни тај Милутин који сину

¹⁷ И о Павловићевом односу према историји и миту посебно смо писали у *Пореклу ђесме*.

железом врелим очи пржи,
ни ти што робље без оружја
потковом газе, жеђу море,
утробе мајки тешких поре,
што, као обред, грла режу,
а с каме лижу крв, још свежу,
то нисмо ми!

Ко загади тај добри сој?¹⁸

Ова врста запитаности и негирања која позива на уметничко и етичко превредновање повесног наслеђа, постаће у модификованом и особеном облику једна од кључних особина касније Павловићеве поезије.

Када је у питању Петровићева љубавна лирика, по Павловићу, песник је ту мање успешан. Без занимљивих асоцијација и релевантних осећања, без уласка у љубавну дијалектику, аутору овог есеја успелијом се чини песма „Беспуће”, „елегична и кротка, нежна и непрефорсирана”.¹⁹ На ове тачне увиде ми бисмо додали и да је тако блиска оним љубавним и етеричним песмама Црњанског из *Лирике Ишаке*. И у овом слоју његове поезије Павловић види Ракићев утицај, мада је он можда присутнији у Петровићевој рефлексивној поезији. О песимизму у Вељка Петровића говори још Скерлић, именујући га „тешким стањем бола и умора од живота”, док ће Исидора Секулић у једном од својих изузетних есеја управо овај поглед на свет означити битним за Петровићево песништво. Иако се у есеју превасходно бави прозним његовим опусом, Исидора ће у краћим освртањима на песнички рад истаћи и присуство многог „местимице опасног, местимице искушавајућег, песимизма данашњих времена”.²⁰

За Павловића је најплодније Петровићево песничко раздобље оно пред Први светски рат, од 1907. до 1914. године, и тек у познијем стварању песник ће успети да се приближи тим врховима. Најбољом граном Петровићеве лирике Павловић сматра песме исписане рефлексивним духом: „То су песме и симболичке и мисаоне, једном реалистичне, други пут алегоричне, космичке или философски бунтовне”.²¹ Добар део овог огледа односи се на микроувиде проблемских и тематских чворишта тих песама, поменимо само неке: „Стопе”, „Шибје”, „Видовити”, „Паук”, „Репатица”, „Понор”... Павловић овде убедљиво показује свој дар за интерпретацију, додуше на суженијем простору, али тако кон-

¹⁸ Вељко Петровић, *Песме/Есеји*, Матица српска / СКЗ, Нови Сад / Београд 1969, стр. 130.

¹⁹ *Поезија и култура*, стр. 158.

²⁰ Исидора Секулић, „Вељко Петровић”, у: *Књижевности између два рата* (прир. Светлана Велмар-Јанковић), Нолит, Београд 1972, стр. 32.

²¹ *Поезија и култура*, стр. 170.

цизно и сажето, до откривања оних елементарних нијанси које одређују суштину и посебност једне песме. У тим микроувидима чита се сродност једног тумачећег приступа са потенцијалом и склоношћу властитог песничког нерва, па ће тако аутор наглашавати оне проблемске особине Петровићевих текстова, као на пример крхкост јединке у ходу историје („Робови на Галији”), или пак феномен загробног живота („Одметни се”), које ће се код Павловића тематски и проблемски веома често јављати нарочито у каснијем стварању, мада се њихове назнаке могу приметити и пре те 1965. године.

Павловић се током овог огледа у неколико наврата враћа Петровићевом избору стиха, односно његовом опредељењу за повратак сталним стиховним облицима, посебно у времену након Првог светског рата, када се готово редовно сви песници приклањају неримованим формама и одбацују катренску организацију песме: „њего привлачи десетерац, призвук народне поезије, понекад аутентичан, понекад онакав каквог смо га већ имали у стварању Његошевом и Симином, Лазином и Јакшићевом”.²² Иако не искључује неку врсту стваралачког пркоса, Павловићу је ближа теза да су се у песнику десиле „неке промене у сензибилитету и емоционалности”, чему је вероватно допринело „и песничково изврсно познавање нашег народног песништва и дубоке симпатије према поменутиим песницима нашег деветнаестог века. Кључ за тумачење овога налазим у завршном пасусу Петровићевог написа ’Од Војислава до Дучића – наш тзв. модернизам’ из 1933-ће”.²³ Заступајући овакво схватање разлога формалног одударања од својих савременика, а посебно оних промена у Петровићевом поетском сензибилитету, Павловић заправо читалачкој и интерпретативној пракси придаје изузетну важност за песничко стварање. И као што су ови увиди највероватније потпуно исправни у Петровићевом случају, тако је и само Павловићево укупно стваралаштво, и песничко и есејистичко и прозно, најбољи доказ такве тврдње. Но, иако је повратак нашем десетерцу после Првог светског рата занимљив гест, па и врста експеримента,²⁴ Павловић сматра да су се многи наши песници истрошили у „исцрпљујућем рвању са епским десетерцем: и Бранко, и Лаза, и Змај, и Ђура Јакшић”, примећујући да је суштински проблем у томе да десетерац, чак и када је јампски, вуче у наравију, те да „тешко прима у себе елементе једне друкчије метафорике него што је народна”.²⁵ Иако ће своје огледе о усменој поезији углавном писати тек од седамдесетих година,²⁶ из овог промишљања природе епског десетер-

²² Исто, стр. 162.

²³ Исто.

²⁴ Исто, стр. 171.

²⁵ Исто, стр. 172.

ца проговара једно већ тада пажљиво читање не само наших романтичара, већ и усмене традиције.

У другој песничкој фази од 1921. до 1955. године, Петровић је приметно све више преокупиран општостима и напушта смисао за конкретно, за реалистички прилаз својој теми, што је била јача страна његовог и прозног и песничког талента,²⁷ али будући да људске вредности гледа без унутрашње драме сумње, „у песмама овог раздобља нема ни хумора, ни ироније, ни одређених личних стваралачких чари”. И у овим се песмама („Вредне руке”, „Сусрет изненада”) Петровић ослања на наш десетерац и вуче на народни начин певања, али без Његошеве нарације или Ђурине драмске реторичности: „Ове су приче без сижеа или анегдоте, само у назначењима неких ситуација које се нити развијају у радњу, нити конкретизују у оквиру пејзажа или градског амбијента”. Но, након Другог светског рата Петровић се, по Павловићу, враћа кондензованом изразу, стих постаје рељефнији а реторска дикција течнија и еластичнија.²⁸ Осим ових прецизних описа нијанси које препознаје на различитим поетским нивоима, аутор запажа и суштинске промене које се одвијају у Петровићевој мисаоној лирици. За разлику од оне из претходних раздобља која је певала о колективним проблемима али из анонимнијег, општијег угла, његова нова лирика „сада се продубљује, постаје личнија и оригиналнија..., сада је она заиста *рефлексиована* дугим животним искуством и све аутентичнијим поимањем човековог положаја у историји и простору”,²⁹ апострофирајући у том правцу посебно песме попут „Свемира”, „Слова”, „Мисли”, „Сфинкса”.

Иако је Петровић један од наших најизразитијих родољубивих песника, његова права стваралачка амбиција, по Павловићу, није се кретала у том жанру већ у рефлексивној лирици. Завршавајући свој есеј у духу већ поменуто Елиотове идеје, Павловић је уверења да је Вељко Петровић своје најбоље песме написао у оквиру мисаоне поезије чиме је, можда парадоксално али истовремено и дубоко тачно, успео да убедљивије, „дубље и мање буквално, изрази своје снажно осећање наше песничке традиције”.³⁰

²⁶ Ти текстови сабрани су у књизи *Огледи о народној и старој српској поезији*, СКЗ, Београд 1993.

²⁷ *Поезија и култура*, стр. 165.

²⁸ Исто, стр. 166.

²⁹ Исто, стр. 168–169.

³⁰ Исто, стр. 173.